

Kultura i Wartości

ISSN 2299-7806

Nr 38 (2024)

<http://dx.doi.org/10.17951/kw.2024.38.159-168>

Formy kultu maryjnego na Camino de Santiago

XVI Międzynarodowa Konferencja Naukowa

Warszawa, 12 października 2024

Paweł Plichta

 <https://orcid.org/0000-0001-6976-9350>

Szlaki wiodące do Santiago de Compostela stanowią dziedzictwo, którego rozmaite wymiary stały się współcześnie przedmiotem badań uczonych wielu dyscyplin, w tym w szczególności: etnologii i antropologii kulturowej, nauk o kulturze i religii, teologii, filozofii, socjologii, historii. Fenomen nie należy jednak jedynie do przeszłości, wręcz przeciwnie przyciąga i gromadzi tysiące osób decydujących się na wyprawę, która dla wielu oznacza szczególną wspólnotę wartości¹. Indywidualne lub organizowane w mniejszych grupach wędrówki piesze lub przejazdy rowerami realizowane są współcześnie nie tylko na terenie Hiszpanii czy Portugalii. Większość europejskich krajów przecinają oznaczone specjalnymi symbolami muszelek i żółtych strzałek szlaki wiodące do sanktuarium św. Jakuba Większego w odległej Galicji. Nie inaczej jest w Polsce, gdzie

PAWEŁ PLICHTA, dr, Instytut Studiów Międzykulturowych, Uniwersytet Jagielloński; adres do korespondencji: ul. Władysława Reymonta 4, 30-059 Kraków; e-mail: pawel.plichta@uj.edu.pl

¹ Por. Paweł Plichta, „Camino de Santiago jako wspólnota wartości”, w: *Wspólnoty wartości. Dziedzictwo i tożsamość. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Porębskiemu*, red. Franciszek Czech, Leszek Korporowicz, Paweł Plichta (Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2023), 285–310, <https://doi.org/10.12797/9788381380904>

od kilkunastu lat odtwarza się lub wytycza kolejne kilometry (aktualnie ponad 7,5 tys. km) odcinków, które umożliwiają aktywne obcowanie z dziedzictwem kulturowym i religijnym, a wytrwałym i zdeterminowanym – dotarcie do samego Santiago de Compostela². Dzieło oznaczania i utrzymywania w odpowiednim stanie tych szlaków realizują lokalne grupy sympatyków Camino, pielgrzymi, stowarzyszenia, fundacje, osoby prywatne, podmioty i instytucje różnego szczebla samorządów. Szczególną formą organizacji opartej o wartości związane z wielowiekową tradycją pielgrzymowania i gościnności są konfraternie św. Jakuba.

Dzieje bractw religijnych sięgają antyku chrześcijańskiego, gdyż wywodzi się je z grup osób nazywanych *fossores*, a zajmujących się pochówkami zmarłych w katakumbach. Organizowane w średniowieczu grupy osób świeckich i duchownych, czyli *confratriae* i *geldonia*, stawiały sobie za cel niesienie rozmaitych form pomocy swym członkom³. Wspólnoty te gromadziły osoby z różnych stanów dla działalności charytatywnej, szerzenia określonych form kultu, działań na rzecz wspólnot wiernych oraz doskonalenia się członków. Współcześnie są to „organizacje religijne powołane do życia stosownym dokumentem (dekretom) przez władze kościelną, mające własną strukturę oraz cele opisane w statucie”⁴.

Jednym ze współczesnych polskich przykładów jest powstała w 2015 roku Konfraternia Świętego Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie. Stowarzyszenie uzyskało kościelną osobowość prawną na

² Por. Piotr Roszak, Franciszek Mróz, Łukasz Mróz, red., *Dziedzictwo religijne i kulturowe drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy europejski szlak kulturowy* (Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, Bractwo św. Jakuba Apostoła w Więclawicach Starych, 2017).

³ Rafał Kłopotek, „Geneza i działalność bractw kościelnych w Europie i w Polsce do końca XVIII wieku”, *Studia Gdańskie* 2015, t. XXXVII, nr 37: 220; por. Jerzy Flaga, *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku* (Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004).

⁴ Waldemar Rozynkowski, „Z historii bractw w Kościele w Polsce – zarys zagadnienia”, w: *Bractwa religijne. Tradycja, tożsamość, wiara*, red. Marcin Jewdokimow, Mariusz Marszałek, Wojciech Sadłoń (Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2024), 19.

mocy dekretu bp. gen. bryg. Józefa Guzdką, którym 15 grudnia 2015 roku zatwierdził on również statut⁵. Warto dodać, że członkowie tej Konfraterni są także autorami publikacji o osobistym doświadczeniu Camino de Santiago⁶, wpisującej się w jedną z form egodokumentów i podgatunek literatury podróżniczej: *Camino-story*.

Prężnie działający na rzecz szlaków Jakubowych członkowie i członkinie Konfraterni Świętego Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie⁷ zaprosili 12 października 2024 roku do namysłu i dyskusji nad formami kultu maryjnego na Camino de Santiago. Naukowe sympozjum odbyło się w Centrum Konferencyjnym przy Katedrze Polowej w Warszawie, we wspomnienie w Kościele katolickim Matki Bożej z Pilar – patronki Hiszpanii, której centralnym miejscem kultu pozostaje bazylika Nuestra Señora del Pilar w Saragossie.

Współorganizatorami naukowego przedsięwzięcia był Wydział Teologiczny Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu oraz Instytut Zarządzania i Spraw Społecznych Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Patronat nad wydarzeniem objęli: Biskup Polowy Wojska Polskiego Wiesław Lechowicz, Ambasador Królestwa Hiszpanii w Polsce Ramiro Fernández Bachiller oraz Comité de Expertos del Camino de Santiago (Xunta de Galicia).

Nad wysokim poziomem merytorycznym konferencji czuwali członkowie Komitetu naukowego: ks. prof. dr hab. Piotr Roszak jako przewodniczący, ks.

⁵ Por. „Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego p.w. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski”, santiago.org.pl, 2024, <https://santiago.org.pl/konfraternia-sw-jakuba/> (dostęp: 12.10.2024); Marcin Jewdokimow, Mariusz Marszałek, „Pielgrzymowanie w wierze. Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego”, w: *Bractwa religijne. Tradycja, tożsamość, wiara*, red. Marcin Jewdokimow, Mariusz Marszałek, Wojciech Sadłoń (Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2024), 85–97; 220–222.

⁶ Ryszard Bożek i in., *Camino – Bądź wierny – Idź* (Pelplin: Bernardinum, 2013).

⁷ Por. Jerzy G. Kazimierczak, Łukasz Stefaniak, Ewa Wasiak, „Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy katedrze polowej Wojska Polskiego. Geneza powstania, komplikacje prawne, pierwsze lata działalności”, w: *Rycerze i pielgrzymi w tradycji europejskiej. Międzynarodowa konferencja naukowa 14 kwietnia 2018 roku*, red. Łukasz Stefaniak (Warszawa: Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie, 2018), 291–308.

dr Dariusz Doburzyński – sekretarz, oraz dr Jerzy Grzegorz Kazimierczak, ks. dr Zbigniew Kępa, dr Franciszek Mróz, dr Łukasz Stefaniak. Znakomite warunki dla obrad i dyskusji zapewnili: Marek Sokołowski – przewodniczący komitetu organizacyjnego oraz dr Mariola Bahłaj i ks. dr Sebastian Piekarski.

Pierwszą sesję moderowaną przez ks. Piotra Roszaka zatytułowano *Elementy mariologii w refleksji teologicznej nad pielgrzymowaniem*. Rozpoczął ją prof. Marcelino Agis z Universidade de Santiago de Compostela, przedstawiając projekt badawczy *Homo peregrinus*. Fenomenologiczna i antropologiczna analiza podróży *pietatis causa* pozwoliła dostrzec rozmaite konkretne jej skutki i perspektywy w indywidualnym wymiarze duchowym. Droga św. Jakuba od początków istnienia stanowiła przestrzeń transmisji wartości, idei, mód kulturowych i form architektonicznych. Człowiek pielgrzymujący ma zaś okazję uzmysłwić sobie prawdę o życiu, które jak ta wyjątkowa droga zmierza do celu. Mówca zwrócił też uwagę na kilka kluczowych przykładów łączących kult maryjny z pielgrzymstwem, m.in. Virgen del Camino (Pontevedra), Virgen del Pilar (Zaragoza i kaplica tejże w bazylice w Santiago de Compostela).

Drugim prelegentem był ks. prof. dr hab. Bogdan Ferdek z Papieskiego Wydziału Teologicznego we Wrocławiu. Teolog zaproponował symboliczną analizę znaczenia oraz duchowe konsekwencje płynące ze skrzyżowania polskich odcinków Camino z drózkami maryjnymi na Górze św. Anny. Dwie formy umożliwiające modlitwę i kontemplację łączą nie tylko ideowe i teologiczne podobieństwa, ale także pewien wysiłek związany z mobilnością w czasie i przestrzeni stanowiących w obu przypadkach formę dziedzictwa kulturowego i religijnego.

Z kolei ks. dr Elisardo Temperan, liturgista, kanclerz Kurii Arcybiskupiej w Santiago de Compostela, w swoim wystąpieniu wskazał na maryjne tradycje na Camino de Santiago, m.in. załączki znanej modlitwy i pieśni *Salve Regina*. Muzyczne i liturgiczne rozważania o pobożności maryjnej na szlakach Jakubowych kontynuował prof. Philippe Picone. Wybitny specjalista muzyki barokowej oraz członek m.in. International Committee of Experts of the Camino de Santiago swoje tezy popierał fragmentami dzieł muzycznych.

Drugą sesję pt. *Pobożność maryjna w realiach Camino de Santiago* prowadził ks. Zbigniew Kępa. Pierwsze wystąpienie i prezentacja pt. „Kult maryjny

w opiniach pielgrzymów Roku Compostelańskiego 2021–2022” dotyczyły tytułowych wątków poruszanych zarówno w narracjach o Camino, jak i w wypowiedziach pielgrzymów do Santiago de Compostela. Zaprezentowane dane stanowią element przeprowadzonych badań w ramach grantu realizowanego z Programu Strategicznego Inicjatywa Doskonałości w Uniwersytecie Jagiellońskim (Priorytetowy Obszar Badawczy Heritage). W analizie uwzględniono także maryjne sanktuaria w Fatimie i Lourdes jako miejsca rozpoczęcia Camino.

Kolejny prelegent, dr Franciszek Mróz z Uniwersytetu Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, zaprezentował zaktualizowaną mapę polskich odcinków szlaków Jakubowych, ponad 7,5 tys. km. Następnie mówił o sanktuariach maryjnych w Polsce i ich związkach z pielgrzymowaniem polskimi odcinkami Drogi św. Jakuba. Liczba sanktuariów maryjnych przy danym odcinku szlaku wskazuje na takiż potencjał pielgrzymek do – jak wierzą chrześcijanie – grobu Apostoła.

Trzeci referat wygłosił dr Waldemar Hass, dyrektor Muzeum Historyczno-Archeologiczne w Głogowie – gospodarz jednej z poprzednich edycji konferencji⁸. Tematem przedłożenia były praktyki i materialne dziedzictwo Jakubowego pielgrzymstwa w kontekście kultu maryjnego na ziemi głogowskiej. Prelegent zwrócił uwagę m.in. na herb miasta z Madonną, sanktuaria oraz artefakty świadczące o kulcie maryjnym na tym terenie.

O powstaniu i rozwoju wzorowanego na hiszpańskich doświadczeniach Almiro Grings, jednego z pomysłodawców *Caminho da Fé* w Brazylii, mówił dr Łukasz Stefaniak. Referent zarysował ciekawą historię sanktuarium w Aparacida w stanie São Paulo, przekonując, że od czasu utworzenia tytułowej „Drogi Wiary”, Brazylijczycy chętniej pielgrzymują lokalnymi szlakami. Istotnie brazylijski przykład pokazuje oddziaływanie Camino de Santiago na nowe formy – także maryjnego kultu⁹.

⁸ Por. Paweł Plichta, „Sprawozdanie z XIV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Sanktuaria na drodze św. Jakuba: Podsumowanie Roku Świętego Compostelańskiego 2021–22 (Głogów, 22.04.2023)”, *Perspektywy Kultury* 2023, t. 43, nr 4/2: 717–728, <https://doi.org/10.35765/pk.2023.430402.42>

⁹ Lisandra Lavoura Carvalho Passos, Mirian Rejowski, „(Re)Invention of the Way of Saint James Between Religion and Poetry: The Way of Faith and the Way of Cora Coralina in Brazil”, w: *Geography of World Pilgrimages: Social, Cultural and Territorial Perspectives*,

Ostatni w tej sesji głos zabrał Jerzy G. Kazimierczak. Bogata w materiały ikonograficzne prezentacja dotyczyła romańskich Madonn na Camino w wariantach Via Arvernia, Thann nad Renem do Le Puy-en-Velay, *Via Podiensis* oraz *Camino Francés*. Prelegent wyjaśnił źródła i konteksty użycia dwóch określeń wizerunku Maryi z Dzieciątkiem: *Thronus Dei* oraz *Sedes Sapientiae*. Dla wielu obecnych była to okazja do przypomnienia wrażeń i zachwyty nad średniowiecznymi figurami maryjnymi, świadkami czasu i pielgrzymów kolejnych wieków zmierzających do Santiago de Compostela.

Po przerwie, trzecią sesję pt. *Praktyczne aspekty tworzenia maryjnych wymiarów Camino de Santiago* moderował dr Łukasz Stefaniak. Tę część otworzył dominikanin Roman Bielecki, inspirując zebranych do refleksji nad sposobami przeżywania i opowiadania innym o Camino de Santiago. Redaktor naczelny miesięcznika „W drodze”, rozpoczynając swoje wystąpienie, przywołał dłuższy fragment użytego w tytule cytatu: „Nic dwa razy się nie zdarza”. Zauważył, że współczesnym młodym caminowiczom słowa te znane są zapewne z muzycznego przeboju Sanah (właśc. Zuzanny Ireny Grabowskiej). Sformułowanie Heraklita wykorzystane przez Wisławę Szymborską w – jak twierdzi Anna Węgrzyniakowa¹⁰ – subtelnym erotyku pt. *Nic dwa razy z tomu Wołanie do Yeti*, stanowiło wyraźne wskazanie na wyjątkowość doświadczenia każdej osoby, decydującej się wyruszyć w drogę. Jak przystało na przedstawiciela Zakonu Kaznodziejskiego, wiele myśli wypowiedzianych w trakcie tego wystąpienia stanowiło punkty wyjścia do przemyśleń i rozważań nad wartością drogi, własnych wysiłków w poszukiwaniach recepty na autentyczne – indywidualne przejście Camino.

Druga prelegentka panelu, dr Berenika Seryczyńska, przedstawiła oryginalną propozycję „Tajemnic Drogi”, czyli rozważań i modlitwy opartych na schemacie różańca. Zaprezentowana historia pomysłu, konsultacje teologiczne wreszcie kolejne tematy do medytacji w trakcie drogi stanowiły interesujący

red. Lucrezia Lopez (Cham: Springer, Springer Geography. 2023), 263–279, https://doi.org/10.1007/978-3-031-32209-9_12

¹⁰ Anna Węgrzyniakowa, „Dwie krople, kamień i róża. O wierszu Wisławy Szymborskiej «Nic dwa razy»”, w: *Kanonada. Interpretacje wierszy polskich (1939–1989)*, red. Aleksander Nawarecki, Dariusz Pawelec (Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1999), 72–82.

przykład inspiracji Camino dla prywatnych praktyk religijnych – w tym przypadku nowej formy kultu maryjnego. Biorąc pod uwagę ewangeliczne opisy, Jezus i Maryja wędrowali, przemieszczali się, pielgrzymowali, co uzasadnia określenie ich jako „ludzi drogi”. Na tym spostrzeżeniu i konkretnych miejscach – oparte zostały tajemnice drogi: Egipt (Mt 2,13–15), miejsce kuszenia (Mt 4,1–11; Mk 1, 12–13; Łk 4, 1–13), Betania (Mt 21,17; 26,6–13; Mk 14,3–9; J 12,1–8), Jerozolima (Mt 20, 17–19; 21,1–10; Mk 10,32–34; 11, 1–11; Łk 9,51–56; 17,11–19; 19,28–40; J 2,13–25; 12,12–19) i Emaus (Łk 24,13–35). Warto dodać, że wartość tego pomysłu została już doceniona przez włączenie rozważań do materiałów duszpasterskich¹¹.

Z kolei ks. dr Dariusz Doburzyński w swoim krytycznym wobec kościelnych struktur wystąpieniu postulował koordynację działań różnych form pielgrzymowania w Polsce. Zwracając uwagę na nieprzystające do rzeczywistości formalne regulacje prawne oraz brak adekwatnych rozwiązań dotyczących dynamicznego ruchu pielgrzymkowego – szerzej także turystyki religijnej – zarówno w kraju, jak i zagranicą, referent wskazał nieliczne, ograniczone, oddolne i jednostkowe inicjatywy w kilku polskich diecezjach. Przedstawiony stan faktyczny, jego krytyka i argumenty za zmianą z pewnością powinny wybrzmieć w decyzyjnych gremiach hierarchicznego Kościoła.

Ostatni w tej sesji referat wygłosił dr Dariusz Lipiński z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Przedstawiając kilka tytułowych „ciekawostek statystycznych” i wyjaśniając trendy wynikające ze zbieranych danych, prelegent zauważył proces „zeświecczania” Camino. Na taki stan rzeczy wskazuje rosnący odsetek osób w Biurze Pielgrzyma w Santiago de Compostela deklarujących brak motywacji religijnych do odbycia wyprawy. Statystyki pokazują niewielki udział w Camino osób poniżej 18 roku życia. Maleje liczba caminowiczów w przedziale wiekowym 18–45 lat, rośnie natomiast w grupach 46–65 oraz powyżej 65 roku życia. Warto zauważyć, wszakże, że problematyczne z wielu względów pozostają już same dane pozyskiwane przez Biuro Pielgrzyma w Santiago de Compostela.

¹¹ Dariusz Doburzyński, Piotr Roszak, *Wskazania duszpasterskie dla organizatorów pielgrzymowania szlakami św. Jakuba* Apostoła (Pelplin: Bernardinum, 2022), <http://parlamentjakubowy.pl/wp-content/uploads/2022/06/tajemnice.pdf> (dostęp: 12.10.2024).

Organizatorzy zapowiedzieli prace nad kolejnym, siódmym tomem monografii pt. *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*¹², w którym zostaną opublikowane poszerzone do formuły artykułów naukowych wystąpienia prelegentów.

Warszawska konferencja stała się też okazją do wyróżnienia dr. Franciszka Mroza najwyższym odznaczeniem Konfraterni przy Katedrze Polowej – Orderem Rycerskim św. Jakuba Equester – Ordo Sancti Iacobi. Ceremonia odznaczenia Pielgrzyma i Badacza odbyła się po koncelebrowanej Mszy św. a order wręczył Protektor Konfraterni, bp Wiesław Lechowicz. Pokażny dorobek naukowy, międzynarodowa aktywność badawcza i popularyzatorska krakowskiego uczonego, jego zaangażowanie w rozwój polskich odcinków szlaków Jakubowych oraz animowanie wielu wydarzeń na nich zostało słusznie docenione przez środowisko caminowiczów.

Bibliografia

- Bożek, Ryszard, Zbigniew Kępa, Jerzy Pawlikowski, Łukasz Stefaniak. *Camino – Bądź wierny – Idź*. Pelplin: Bernardinum, 2013.
- Carvalho Passos, Lisandra Lavoura, Mirian Rejowski. „(Re)Invention of the Way of Saint James Between Religion and Poetry: The Way of Faith and the Way of Cora Coralina in Brazil”. W: *Geography of World Pilgrimages: Social, Cultural and Territorial Perspectives*, red. Lucrezia Lopez, 263–279. Cham: Springer, Springer Geography. 2023. https://doi.org/10.1007/978-3-031-32209-9_12

¹² Por. Piotr Roszak, Waldemar Rozynkowski, red., *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 1 (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014); tychże, *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 2 (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015); tychże, *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 3 (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016); Piotr Roszak, Franciszek Mróz, Waldemar Rozynkowski, red., *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 4, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019); tychże, *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 5, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2021); Piotr Roszak, Franciszek Mróz, Marcin Gazda, red., *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 6, (Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023).

- Flaga, Jerzy. *Bractwa religijne w Rzeczypospolitej w XVII i XVIII wieku*. Lublin: Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, 2004.
- Jewdokimow, Marcin, Mariusz Marszałek. „Pielgrzymowanie w wierze. Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego”. W: *Bractwa religijne. Tradycja, tożsamość, wiara*, red. Marcin Jewdokimow, Mariusz Marszałek, Wojciech Sadłoń, 85–97; 220–222. Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2024.
- Kazimierczak, Jerzy G., Łukasz Stefaniak, Ewa Wasiak. „Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy katedrze polowej Wojska Polskiego. Geneza powstania, komplikacje prawne, pierwsze lata działalności”. W: *Rycerze i pielgrzymi w tradycji europejskiej. Międzynarodowa konferencja naukowa 14 kwietnia 2018 roku*, red. Łukasz Stefaniak, 291–308. Warszawa: Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego w Warszawie, 2018.
- Kłopotek, Rafał. „Geneza i działalność bractw kościelnych w Europie i w Polsce do końca XVIII wieku”. *Studia Gdańskie*, 2015, t. XXXVII, nr 37: 219–233.
- Plichta, Paweł. „Camino de Santiago jako wspólnota wartości”. W: *Wspólnoty wartości. Dziedzictwo i tożsamość. Studia ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Porębskiemu*, red. Franciszek Czech, Leszek Korporowicz, Paweł Plichta, 285–310. Kraków: Wydawnictwo Księgarnia Akademicka, 2023. <https://doi.org/10.12797/9788381380904>
- Plichta, Paweł. „Sprawozdanie z XIV Ogólnopolskiej Konferencji Naukowej Sanktuarium na drodze św. Jakuba: Podsumowanie Roku Świętego Compostelańskiego 2021–22 (Głogów, 22.04.2023)”. *Perspektywy Kultury* 2023, t. 43, nr 4/2: 717–728. <https://doi.org/10.35765/pk.2023.430402.42>
- Roszak, Piotr, Waldemar Rozynkowski, red. *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 1. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2014.
- Roszak, Piotr, Waldemar Rozynkowski, red. *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 2. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2015.
- Roszak, Piotr, Waldemar Rozynkowski, red. *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 3. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2016.
- Roszak, Piotr, Franciszek Mróz, Marcin Gazda, red. *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 6. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2023.
- Roszak, Piotr, Franciszek Mróz, Łukasz Mróz, red. *Dziedzictwo religijne i kulturowe drogi św. Jakuba – w 30. rocznicę uznania szlaku za pierwszy europejski szlak kulturowy*. Kraków: Wydawnictwo „Czuwajmy”, Bractwo św. Jakuba Apostoła w Więclawicach Starych, 2017.

Paweł Plichta, Formy kultu maryjnego na Camino de Santiago

- Roszak, Piotr, Franciszek Mróz, Waldemar Rozynekowski, red. *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 4. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2019.
- Roszak, Piotr, Franciszek Mróz, Waldemar Rozynekowski, red. *Camino Polaco. Teologia – Sztuka – Historia – Teraźniejszość*, t. 5. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2021.
- Rozynekowski, Waldemar. „Z historii bractw w Kościele w Polsce – zarys zagadnienia”. W: *Bractwa religijne. Tradycja, tożsamość, wiara*, red. Marcin Jewdokimow, Mariusz Marszałek, Wojciech Sadłoń, 19–29. Warszawa: Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego SAC, 2024.
- Węgrzyniakowa, Anna. „Dwie krople, kamień i róża. O wierszu Wisławy Szymborskiej «Nic dwa razy»”. W: *Kanonada. Interpretacje wierszy polskich (1939–1989)*, red. Aleksander Nawarecki, Dariusz Pawelec, 72–82. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1999.

Źródła internetowe

- Dariusz Doburzyński, Piotr Roszak. *Wskazania duszpasterskie dla organizatorów pielgrzymowania szlakami św. Jakuba Apostoła*. Pelplin: Bernardinum, 2022. <http://parlamentjakubowy.pl/wp-content/uploads/2022/06/tajemnice.pdf> (dostęp: 12.10.2024).
- „Konfraternia Świętego Apostoła Jakuba Starszego przy Katedrze Polowej Wojska Polskiego p.w. Najświętszej Maryi Panny Królowej Polski”. [santiago.org.pl](https://santiago.org.pl/konfraternia-sw-jakuba/), 2024. <https://santiago.org.pl/konfraternia-sw-jakuba/> (dostęp: 12.10.2024).

Information about Author:

PAWEŁ PLICHTA, PhD, Institute of Intercultural Studies, Jagiellonian University; address for correspondence: ul. Władysława Reymonta 4, PL 30–059 Kraków; e-mail: pawel.plichta@uj.edu.pl

